

IRODALOM.

Fináczy Ernő : A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. k. 1740—1773. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 8.-r. 449 l. Ára 4 frt.

Széleskörű kutatás, a legapróbb részletekre kiterjedő forrás-tanulmány eredménye gyanánt fekszik előttünk e munka : egy darab Magyarország culturhistoriájából. A tudós szerző, ki hazánk közoktatásügyének vezetésében oly előkelő állást foglal el, évekre terjedő tanulmányai eredményeinek közrebocsátása által hálára kötelezte le a historikusokat, pædagogusokat s általában mindazokat, kik a közoktatásügy történetét, és a mi ezzel egyértelmű, nemzetünk culturális fejlődése iránt érdekekkel viseltetnek.

Szerző ott vette fel a fonalat, hol azt a boldogult emlékezetű Molnár Aladár elejtette volt. Munkája az 1740-dik évvel, Mária Terézia trónralépésével kezdődik s az előttünk fekvő kötet végződik az 1773-ik évvel, a jezsuita rend eltörlésével, hazai tanügyünk történetének e fontos fordulópontjával. Csak a küszöbéig jutunk Mária Terézia nagy közoktatási reformjainak, de két nagy művelődési korszak mesgyején állva mélyen bepillantunk az eszmék nagy harczába, közoktatásügyünknek a reformeszmék diadalát megelőző szomorú viszonyaiba.

Nem hiába nevezik az XVIII. századot az ellentétek világának. Megszoktuk e századot a felvilágosodás századának nevezni, említésénél önkénytelenül eszünkbe jutnak a felvilágosodás apostolainak: Montesquieunek, Voltairenek és Rousseaunak kimagasló alakjai mindazzal, mi nevökkel elválaszthatlanul összefügg : alkotmányosság, jogegyenlőség és, mit első helyen kell vala említenünk, vallástürelem. De a valóság minő távol áll a felvilágosodás eszméitől még nyugaton is, hát még hazánkban, hol még a század derekán is alig észrevehető a közeledő felvilágosodás első derengése. Fináczy könyvének minden lapja, az e kötetben összehalmozott becses anyagnak minden részlete erről ad tanuságot.

A XVIII. század végén az, mit állami közoktatásnak nevezünk, sőt még az állami felügyelet is, ha nem is ismeretlen, de a gyakorlatban üres fogalmak. Az oktatás az egyház kezében van, s csak egy része a vallásgyakorlatnak. Az 1715. évi LXXIV. törvényezikk megadta az államnak a felügyeleti jogot, de a kormány azon hitben, hogy az állam és a catholicismus érdekei azonosak, a catholikus iskolákban teljesen megbízott, feltétlenül átengedte a papságnak s felügyeleti jogát a protestáns iskolákkal szemben a legsötétebb vallásgyűlölettől vezetve gyakorolta. A ki nem mondott, de világosan látható cél: a protestáns

iskolák számának apasztása s felvirágzásának megakadályozása. Új iskolák felállítását nem engedélyezték, a már fennálló tanulmányi színvonalát lesüllyesztették s csak kivételesen engedték meg, hogy a protestáns egyházak egy-két magasabb iskolát is tarthassanak fenn. Minden módon meggátolni igyekeztek, hogy a hazai protestánsok külföldi hitsorsosaikkal érintkezve fenmaradásukra a külföldön erkölcsi és tudományos erőt merítsenek. A külföldi egyetemek látogatását, mi 1725-ig teljesen szabad volt, ez időtől fogva mindinkább megnehezítették s végre csaknem teljesen lehetetlenné tették. A külföldről behozott könyveket revisio alá vetették s hogy a revisio mily szellemben történt, arra elég megjegyeznünk, hogy azt a nagyszombati egyetem által e célra kiküldött két jezsuita végezte. «A pozsonyi bírálók valóságos irtó hadjáratot indítottak nem annyira könyvek, mint szók és kifejezések ellen, melyek theologiai felfogásukkal ellenkeztek.» Hogy e rendszer Pascal, Voltaire, Montesquieu és Locke művei előtt Magyarország kapuit bezárta, a mondottak után nem csodálkozhatunk, de a revisiorok nem kegyelmeztek nek meg Milton «Elveszett Paradicsomá»-nak és Károli Gáspár bibliafordításának sem. Karöltve járt az egyházi hatalom revisiójával a világi hatalom censurája, mely szent borzalommal fordult el mindattól, mi a nemzeti törekvésekre emlékeztetett. Molnár Gergely grammatikájának 3422 példányát kobozták el 1752-ben Debreczenben, mert benne ily mondatot találtak: «Rákóczy György sokat harczolt Magyarorszáért». Ily atyai gondoskodás mellett természetes, hogy a protestáns iskolák sem szellemileg, sem anyagilag nem igen fejlődhettek. Legtöbb csak grammatikai iskola volt s az ilyenekben rhetorikát vagy philosophiát tanítani szigorúan tiltva volt. A magasabb iskolákban is elvéve találunk itt-ott a latin nyelv mellett némi bölcsészetet, mathesist, történelmet és földrajzot. A természettudományok, a modern nyelvek, sőt még a magyar nyelv is száműzve voltak az iskola falai közül.

Az ország közműveltségének nagy és általános képét azonban nem a protestáns, hanem a katolikus iskolák szabták meg. Itt a jezsuiták adták meg az irányt. Nemcsak azért, mert az ország egyetlen egyeteme, a nagyszombati, vezetésük alatt állott, nemcsak azért, mert a katolikus iskolák legtöbbszörében ők tanítottak, hanem főképen azért, mert az ország összes iskoláira rányomták híres tanulmányi rendszerek bélyegét. E rendszer kitűnő tulajdonságai ép úgy ismeretesek, mint nagy gyöngeségei s csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a haladó idővel amazok mindinkább eltűntek, s emezek mindinkább előtérbe léptek. Mivel «a Jézus-társaság első sorban nem tanító, hanem térítő rend, az iskola neki eszköz és nem cél volt». Innen következett, hogy a jezsuiták tanítása mindinkább lelketlen formasággá zsugorodott össze, melyben az értelem- és kedélyképzésnek hely többé nem jutott. Minden a

külső hatásra, a nagy közönség lebilincselésére volt kiszámítva s e célra az emlékező tehetség fejlesztése tette a legjobb szolgálatot. Ékes, legtöbbször a tanár által készített latin szónoklatok a nagy fénynyel rendezett iskolai ünnepeken, és az igen gyakran rendezett iskolai színi előadások a nagy tömeg szeme előtt nemcsak eltakarták e tanítási rendszer teljes ürességét, hanem a jezsuita iskolákat a népszerűség legmagasabb fokára emelték.

Fináczy teljesen tárgyilagos előadása jellemző világosságot vet a hazai jezsuita iskolákra a múlt század közepén. Bemutatja tanulmányi rendszerüket a gymnasiumban, a grammatikai, az irodalmi tanítást és a vallásos nevelést előmozdító Mária-testületeket. A gymnasiumi tanítást követte a két évből álló philosophiai tanfolyam, melyen logikát, matematikát, physikát és etbikát tanítottak. A történelmet csak 1735-ben «külső nyomásnak engedve» vettek fel tanrendjökbe s hogy minő módon tanítottak, Fináczy könyve igen érdekesen világítja meg. Történelmi könyveik — mellékesen megemlítve: háborúk, vallási ügyek és curiosumuk gyűjteményei — az európai államokat katolikus és nem katolikus országokra osztották s az utóbbiakkal nagyon rövidesen bántak el. A római történetben ilyforma «bonyolultaknak» nevezett kérdésekre bukkanunk: Hányszor vonult ki a római nép? Mily hadvezéreket ölték meg az övéik? Kik ölték meg magukat? stb.

Határozottan fölötte állottak a jezsuiták iskoláinak a kegyesrendiek iskolái. Ez iskolák — számszerint 22, 1766-ban — magukon viselik a jezsuita tylust, de a piaristák a kor követelményeihez jobban tudtak alkalmazkodni. Nemcsak a reáliáknak engedtek tágasabb tért tanulmányi rendszerökben, nemcsak a hazai történelmet és a földrajzot tanították, mint külön tárgyat, hanem, mint a szerző igen szépen kimutatja, bölcseleti tanításuk is kitűnt egyszerűsége és világossága által. Közeli állottak a piaristák iskoláihoz a pálosok pápai és ujhelyi gymnasiumai, sőt a pálosok a hazai nyelv szélesebbkörű használatában még felül is haladták a piaristákat.

Kiegészítették a katolikusok iskoláit a convictusok, melyek túlnyomólag nemesi convictusok voltak, azaz csak nemes ifjak kiművelésére voltak szánva és csaknem mind a jezsuiták vezetése alatt állottak. A tanulmányi rend ugyanaz volt, mint a rendes jezsuita iskolákban, kibővítve némely tárgyakkal (francia, német nyelv, táncz stb.). Fegyelem tekintetében azonban e convictusok, ugylátszik, sok kívánni valót hagytak fenn.

Mint a középiskolák, ép oly alacsony színvonalon állottak a jogi iskolák is, hogy a teljesen elhanyagolt népiskolákat ne is említsük. A protestáns iskolákat megszibasztotta a kormány rosszakarata, a katolikusokat az iránytadó jezsuiták merev ragaszkodása a régi for-

mákhöz. Mint az iskolák, olyan volt a közszellem is, s vajmi kevés volt azoknak száma, kik a jezsuita tanítás hiányait, ferdeségeit észrevették, s annak, mint báró Orczy Lőrincz, kifejezést is adtak. Azon meggyőződés, hogy a jezsuiták iskolái s általában hazai közoktatásügyünk reformra szorul, csak igen lassan kezdett gyökeret verni a mult század közepétől kezdve nem annyira a közvéleményben, mint inkább egyes felvilágosultabb hazafiak elméjében. A kezdet a kormány köréből indult meg. Itt jöttek a nyugati eszmemozgalmak hatása alatt annak tudatára, hogy az iskolai tanítás még sem lehet a theologia szolgája, hogy az ifjuság nevelésénél az államnak igen fontos érdekei forognak kérdésben. Bécsben már III. Károly korában felismerték ezt s 1735-től kezdve a kormány ismételten tett kísérletet felügyeleti jogának gyakorlására, azaz a katolikus iskoláknak a megváltozott korszellem igényei szerint eszközzendő reformjára. Döntő fordulat azonban csak akkor következett be, midőn Mária Terézia 1765-ben a helytartótanács kebelében tanulmányi bizottságot alakított s ennek a katolikusok ép úgy, mint a protestánsok tanulmányi ügyeit alárendelte. Ezzel az államhatalom a közoktatás vezetésében érvényre emelkedett. Az iskolaügy politikum lett. A királynő rendeletére a tanulmányi bizottság 1766-ban megkezdte a tanulmányi ügyek revisióját s megnyitotta a reformok korszakát a nagyszombati egyetem újjászervezésével. Hogy e reformokat minő szellem hatja át, szinte fölösleges említenünk. Az egyházi szempontok a nevelésben háttérbe szorultak, de a reform Bécsből jött s a tanügy új irányításánál a közös birodalom eszméje lépett előtérbe. Az egységesítés — s a mi ezzel együtt járt, a német nyelv elterjesztése Magyarországon — Mária Terézia államférfiainak vezető eszméje volt s ez eszme szolgáltatába kellett lépni a magyar közoktatásügynek is. Ellentállástól a magyar államférfiak részéről nem kellett tartani. Midőn a nagyszombati egyetem jogi karának újjászervezésénél a királyné Magyarország külön közjogának tanítására tanszéket tervezett, magyar hatóság, a magyar királyi kancellária világosítja fel a magyar királynét, hogy külön magyar közjog nincsen, ilyet nem ismer, tehát e tanszék felállítása fölösleges.

E fordulópontonál végződik Fináczy munkájának első kötete, melynek gazdag tartalmából a fentebbiekben csak is épen jelezhattünk egy-egy kiválóbb mozzanatot. A mit Mária Terézia korának megismerésénél eddig nélkülöztünk; megkaptuk e műben; a politikai és közgazdasági történethez az igazi kulturhistóriát. Az adott kép teljességének szempontjából csak sajnálnunk lehet, hogy a szerző kutatásait nem terjesztette ki az erdélyi közoktatásügy állapotára is, mely mint e sorok írójának alkalmá volt megismerni, sok tekintetben más képet tüntet fel, mint az anyaországé a XVIII. század közepén.

MIKA SÁNDOR.